

Berkenrode had ooit een kasteel

Ellen Kerkvliet

Tijdens een bezoek aan het Rijksmuseum in Amsterdam zag een lezeres van ons blad een schilderij, waarop het deels door brand verwoeste slot Berkenrode staat afgebeeld. Ze vroeg aan de redactie van HeerlijkHeden of we hier eens iets over wilden schrijven. Dat doen we natuurlijk graag.

► *‘De achterzijde van het slot Berckenrode in Heemstede na de brand’, Jan ten Compe, 1747, olieverf op paneel, 39 x 52 cm, Rijksmuseum Amsterdam.*

In 1857 is Berkenrode bij Heemstede ingevoegd. Daarvoor was het tot aan de Franse Tijd (1795-1813) een aparte ambachtsheerlijkheid en van 1813 tot 1857 een zelfstandige gemeente. In 1466 liet de eerste heer van Berkenrode er een kasteel bouwen. Het is tot twee keer toe verwoest en daarna weer hersteld of herbouwd. Het laatste kasteel is in 1797 afgebroken.

De eerste heer van Berkenrode

Het is 1284 als graaf Floris V aan zijn ‘knaap’ Jan van Haerlem een akker ten zuiden van Haarlem in leen geeft. Het was een ontgonnen stuk veen tussen de duinen (een ontbossing heet een ‘rode’),

waar vermoedelijk berken gestaan hebben. Het gebied werd begrensd door de Herenweg, de vroegere Gasthuislaan (tegenwoordig Zandvoortselaan, er stond tot rond 1600 een ziekenhuis) en de huidige Leidsevaart. De zuidgrens lag ter hoogte van de Eyckmanlaan, een grenspaal tegenover nummer 29 herinnert hier nog aan.

De opvolger van Jan van Haerlem was zijn zoon Arent. Die gebruikte de naam van het stuk land als familienaam en liet zich Arent van Berckenrode noemen.

Berkenrode was eerst nog een enclave binnen de heerlijkheid Heemstede, dat wil zeggen dat het geen eigen bestuur en rechtspraak had. Dat veranderde in 1466 toen de toenmalige heer van Heemstede

▲ Deze Chevrolet vuilniswagen, aangeschaft in 1927, had een kiepfunctie.

◀▲ Heemstedse vuilniswagen (boven) circa 1950. Chevrolet chassis, van een roltrommel voorzien door de firma Geesink uit Weesp. Als de bak achterin vol was, werd de trommel rechtop gekanteld (foto links) en viel die lading naar beneden. Zo kon de hele trommel effectief gevuld worden.

Vanaf 1916 in eigen beheer

Na een geslaagde proefperiode van drie kwartalen, waarin de gemeente Heemstede de vuilnisophaaldienst met eigen werknemers verrichtte, viel op 22 december 1916 het besluit dit werk definitief zelf te gaan doen. Toen kocht de gemeente ook z'n eigen paarden, wat een flinke uitgave was. In 1915, toen ze nog gehuurd werden, stond er voor drie paarden drieduizend gulden op de begroting. In die post zaten de kosten voor huur, afschrijving, tuig, foerage en hoefbeslag. In 1920 brandde de wagenschuur met paardenstal af, maar de paarden stonden gelukkig in het weiland. In 1923 beschikte de dienst over zes paarden. In deze jaren werd voor het eerst ook gesproken over de aanschaf van vuilnisauto's. In flink wat steden waren die al in gebruik en voldeden ze goed.

De eerste vuilnisauto's

In 1926 werd de eerste auto aangeschaft, een beer- ofwel fecaliënwagen. Deze auto maakte het legen van de beerputten makkelijker en gaf ook minder overlast. In 1927, gelijktijdig met de annexatie van het noordelijk deel van Heemstede door Haarlem, kocht de gemeente een Chevrolet en een Ford vuilniswagen. De Chevrolet staat op de openingsfoto van dit artikel en heeft, behalve binnen, ook een stuur aan de buitenkant. Een speciale constructie maakte het mogelijk dat de chauffeur buiten de auto mee kon helpen met het laden, terwijl de wagen toch zachtjes door kon rijden. Naast de auto's bleven de door een paard getrokken wagens in gebruik.

De mobilisatie in 1939 en de oorlog 1940-1945 maakten de geplande aanschaf van een moderne vuilnisauto onmogelijk. De wagens met paarden moesten nog even dienst doen. Schillen en etensafval moesten vanaf eind 1940 verplicht gescheiden bewaard worden. De resten werden opgehaald door de distributiedienst en gebruikt als voer voor dieren.

Het slavernijverleden: voor velen allerminst verleden tijd

Marc de Bruijn

Dit voorjaar verscheen het boek 'Haarlemmers en de slavernij'. Naar aanleiding daarvan een interview met de samenstellers.

▲ Dineke Stam (links) en Ineke Mok met hun boek 'Haarlemmers en de slavernij'.

In juni 2023 verscheen het boek *Haarlemmers en de slavernij*. Onderzoekers Ineke Mok en Dineke Stam zetten sporen van de koloniale geschiedenis op de kaart in Haarlem en Heemstede. Met behulp van huizen, schilderijen en voorwerpen worden de verhalen verteld van talloze slaafgemaakten en hun handelaren, van rijke kooplieden, bestuurders, bewoners van buitenplaatsen, zeelui, middenstanders, handswerklieden en anderen. De slavernij zat diep verweven in de dagelijkse maatschappij van de 17de, 18de en 19de eeuw en was een wezenlijk onderdeel van het economisch bestel.

🗨️ *Kunnen jullie kort vertellen hoe je bent gekomen tot deze publicatie?*
'Dit boek is een vervolg op ons onderzoek uit 2013: *Hoezo, Haarlem en slavernij*'

Hierin werkten we samen met het Bureau Discriminatiezaken Kennemerland en met het Noord-Hollands Archief, waar ook een tentoonstelling werd ingericht. Enkele Haarlemse musea maakten kleinere exposities, als onderdeel van de stadsroute. We startten destijds met een bijeenkomst waar alle Haarlemmers welkom waren die zich persoonlijk bij het onderwerp slavernij betrokken voelden. Alle gegevens uit dit onderzoek wilden we goed vastleggen. Het werd meer en meer en zo bleef het onderzoek doen heel lang een terugkerende activiteit, die veel nieuwe gegevens opleverde over onbekende bijzondere mensen die in Haarlem hebben gewoond. Bijvoorbeeld Petronella de Moor uit Suriname. Of Christiaan van der Vaart uit de Berbice. Of over een schilderij van Frans Hals en de collecties van het Teylers Museum en de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen. En natuurlijk over buitenplaatsen in Heemstede, waar we een fietstocht bij hebben gemaakt.'

🗨️ *Wat speelde er op de buitenplaatsen in Heemstede?*

'Twee indrukwekkende geschiedenissen spelen op De Hartekamp. Eigenaar George Clifford II was directeur van de Sociëteit van Suriname. Onder zijn verantwoordelijkheid werden in 1696-1700 ongeveer 5500 Afrikanen in slavernij naar Suriname vervoerd. Het bredere verhaal van de verzamelingen van George Clifford III, Linnaeus en de theorieën van wetenschappelijk racisme komen hier ook aan bod.

Ook *Bosbeek* kent een pijnlijke geschiedenis van slavernij en massamoord in verband met het schip De Leusden dat

Kapel en woning

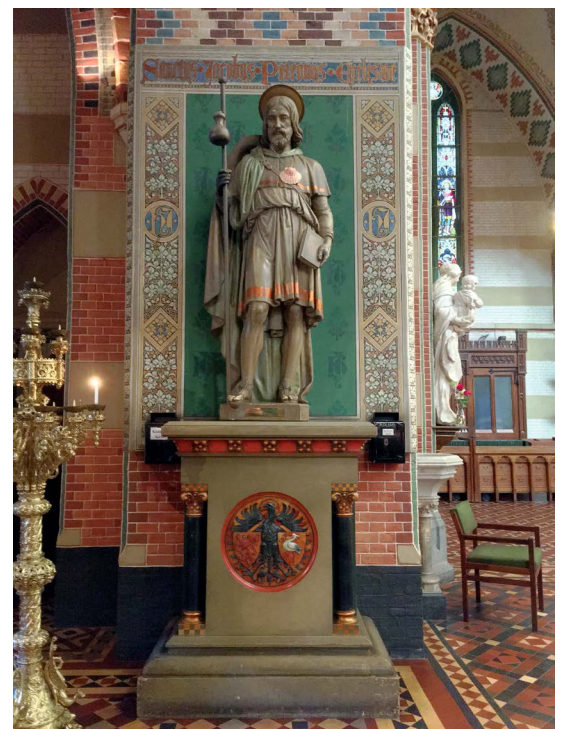
Men trok in 1829 2300 gulden uit voor de bouw van een kapel, doodgraverswoning en 'baarhuis' (mortuarium). De woning en de kapel werden tegen elkaar aan gebouwd; de woning met een kopse gevel met spitsboogvenster aan de Glipperdreef (tot 1963 Glipperweg geheten), het kapelletje aan een pad iets meer op het terrein van de begraafplaats. De woning was witgepleisterd en had één bouwlaag met een zolder. Het kapelletje had een kleine luidklok in een klokkenstoel op het dak. Binnenin het bedehuisje waren de muren gepleisterd. De kapel, toegewijd aan St. Jacobus de Meerdere, is ingewijd op 1 oktober 1829. Sint Jacob is onder meer patroonheilige van bejaardentehuizen, maar is bij velen het bekendst als beschermer van pelgrims. Er waren maar liefst negentien priesters bij de inwijding aanwezig en ook de Heemstedse burgemeester Willem Hendrik Gerlings met zijn raad, enkele voorname protestanten en de heer van Berkenrode. Berkenrode was tot 1857 een zelfstandige gemeente naast Heemstede.

Toen de Bavo aan de Herenweg in 1879 een eigen kerkhof kreeg, liep het aantal katholieke begravingen aan de Glipperdreef terug. De oude kapel werd steeds minder gebruikt en op den duur min of meer bij de doodgraverswoning getrokken. In de raadsnotulen van 16 augustus 1918 is er zelfs sprake van meubelopslag in de kapel, tegen de muur van de slaapkamer van doodgraver Teun Saarloos aan. Kortom: verval. De doodgraverswoning verloor daarna ook nog eens zijn functie, omdat de nieuwbouw bij de ingangspartij daarin voorzag. Totdat in 1927 de Onze Lieve Vrouw Hemelvaartparochie werd opgericht. Dat blies niet alleen het katholieke Heemstede nieuw leven in, maar ook het oude katholieke deel van de begraafplaats.

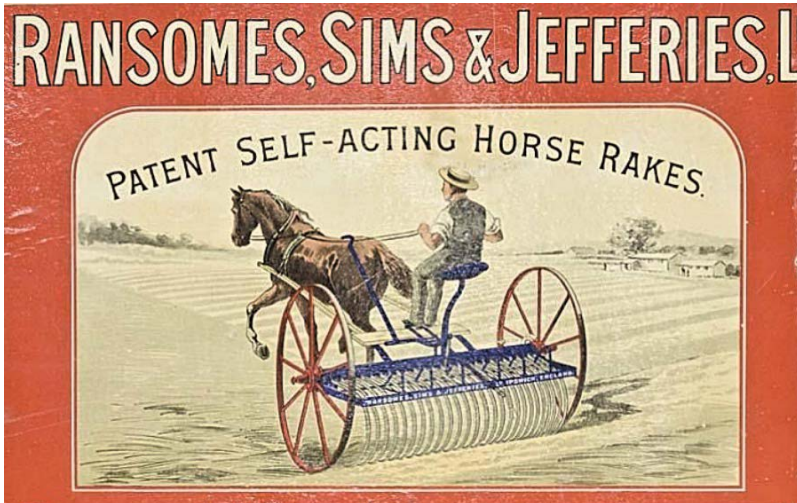
Valkenburg

Op 15 maart 1927 behandelden B&W van Heemstede een verzoek van P.J. Nieuwenhuis, de pastoor van de Hemelvaartkerk: 'Pastoor Nieuwenhuis

zou wenschen voor honderd jaar in erfpacht te ontvangen een gedeelte der Algemeene Begraafplaats dat gelegen is achter de doodgraverswoning aan den Glipperweg en waarop vroeger ook Katholijken zijn begraven. Tevens zou hij daaraan toegevoegd wenschen te zien de doodgraverswoning, welke vroeger eene katholieke kapel schijnt te zijn geweest.' Dat eigen katholieke was altijd al de nadrukkelijke wens van de gemeente. In 1926 hadden ze in principe al het besluit genomen daar gunstig in te beschikken. Zocher legde ooit als scheiding met het hervormde deel een sloot aan. Er kwam toen ook een hek. Dat hek is inmiddels verdwenen en de sloot werd later verbreed tot vijver. Het katholieke deel is er tot op de dag van vandaag en daar ligt ook het priestergraf. Het heette ook wel de r.k. begraafplaats Valkenburg. De kapel op de begraafplaats herkreeg in 1928 zijn oude waarde. In opdracht van het bestuur van

▲ Interieur van de Sint Jacobus de Meerderekerk aan de Parkstraat in Den Haag. De heilige is afgebeeld als pelgrim met wandelstaf en Jacobsschelp. De kerk is ontworpen door P.J.H. Cuypers, de vader van Jos.Th.J. Cuypers, en is gebouwd in 1875-1878.

▲ Hooiwerktuigen (hark) van Ransomes & Sims.

(29-5-1852) uitmuntende wortelsnijder, die door een vernuftige heen-en-weer-beweging de wortels in nette gelijkmatige stukken verdeelde.

De boeren waren bij Stam ook welkom voor tweedehands maaibalken of hooischudders. Ook die gingen mee naar een tentoonstelling in Den Haag, wat de wagenmaker de nodige kritiek opleverde. Volgens het *Weekblad van de Haarlemmermeer* (31-10-1862) was het beter naar een boedelverkoop te gaan dan naar een tentoonstelling van prijzenswaardige voorwerpen. In datzelfde jaar ging Frederik Stam opnieuw naar Londen, nu naar de landbouwwshow in South Kensington met een driewielige mestkar.

Met het toetreden van zoon Gerrit (1844-1821) in de wagenmakerij kreeg

▲ Een coupé clarence.

Stam gaandeweg steeds luxere voertuigen op de werf, zoals een 'kleine, zeer elegante Coupé Clarence met patentassen, bruin geschilderd, met zijfluweel bekleed en met geslepen spiegelglazen' (1873).

Twee werelden voor Gerrit

Dat Gerrit Stam als rijtuigfabrikant naam kreeg, was te danken aan de gunstige ligging van Bennebroek. Aan de ene kant bevond zich de Haarlemmermeer met zijn rijke grondeigenaren en paardenliefhebbers, zoals Van Wickevoort Crommelin en Baron van Van Verschuer, en aan de andere kant de bewoners van de buitenplaatsen in Zuid-Kennemerland zoals de families Willink uit Bennebroek, Barnaart van *Huis te Vogelenzang* en Van Lennep.

In 1884 was op de landbouwtentoonstelling in Amsterdam een dog-cart van Gerrit Stam te bewonderen en op de wereldtentoonstelling van 1889 in Parijs een berline. Dagblad *Het Vaderland* meldde: 'De raderen zijn zoo elegant en zoo ligt mogelijk', terwijl het *Bataviaasch Nieuwsblad* vond dat de 'Berline van Stam met recht alle aandacht trekt'. Of er ditmaal sprake was van enige structurele export is opnieuw de vraag, maar tenminste één Utrechtse tentwagen van Stam is in Semarang op Java terechtgekomen.

Stille assen

Een van de vaste adverteerders in het toonaangevende vakblad voor de rijtuigfabrikant, *Le Guide du Carrossier*, was de assenfabrikant M. Lemoine uit Parijs. In de hoogtijdagen reden duizenden rijtuigen in heel Europa rond op assen van deze fabrikant. Lemoine noemde Stam in Bennebroek in een advertentie (15-8-1898) als afnemer van de gepatenteerde 'stille as', een as met twee kurk-

▼ *Het vervaardigen van een houten wiel.*

werd geboren in Nigtevecht/Loenen, het dorp waar de familie van Hilten vandaan kwam. Mogelijk kwam Frederik naar Bennebroek op initiatief van Marcel-lis van der Elst, die getrouwd was met

Jeanette van Hilten. Frederik Stam trouwde in 1843 met de Heemsteedse Johanna van den Berg en zij namen in datzelfde jaar de wagenmakerij over van de erven van Jan van Es.

Het bedrijf werd in de loop van de 19de eeuw overgenomen door Gerrit Stam, de zoon van Frederik, die zich steeds meer specialiseerde in het maken van fraaie koetsen. In 1914 moest de wagenmakerij zijn deuren sluiten, omdat er door de opkomst van de automobiel geen vraag meer was naar koetsen. De werkplaats werd verbouwd tot een bouillonblokjes-fabriek (Kadee) die in 1919 afbrandde. Op de plek van de fabriek verschenen daarna drie woonhuizen.

Zowel Frederik als Gerrit Stam was actief in de Bennebroekse politiek.

► *De Binnenweg gezien vanaf het Jagershuis nabij de NH-kerk. Links op de achtergrond het huis van de wagenmaker, rechts achter de bomen de smederij (1892).*

De smederij

Op de hoek van de Binnenweg met de Swartsenburgerlaan was sinds de 18de eeuw een smederij gevestigd. Het was een grof-, kachel- en hoefsmederij. In het begin van de 19de eeuw was de smederij in het bezit van Jan Carel Luderhas die in 1830 overleed. Hij had geen kinderen en het bedrijf werd overgenomen door Carel Nicolaas Luderhas, een neef van de overledene die bij hem in dienst was. In 1867 overleed de vrijgezelle smid. Executeur testamentair was wagenmaker Frederik Stam. Vier maanden na het overlijden van de smid werden de smederij en vier bijbehorende kleine huisjes verkocht aan ambachtsheer Gerrit Wil-link. Erfpachter werd baron Barthold van Verschuer van *De Hartekamp* die er belang bij had dat de grof- en hoefsmederij werd voortgezet. De baron had een grote stoeterij met raspaarden en veel landbouwwerktuigen in gebruik op zijn boerderij Rusthof (nabij de smederij) en op zijn overige boerderijen in de

◀ *In het midden het voormalige woonhuis van wagenmaker Stam aan de Dageraad (afgebroken omstreeks 1980). Rechts de woningen waar voor 1919 de werkplaats stond (foto van ca. 1950).*

plaats, waarover hij zoveel lovende berichten had gehoord. 'Die is inderdaad prachtig! Daar zag ik ook al het graf van Van Lennep, maar op dat moment had ik daar nog weinig associaties bij.'

Dat veranderde toen hij tijdens een gesprek met de mensen van de Werkgroep Film ook meerdere malen de naam Van Lennep hoorde vallen. Dé Van Lennep wel te verstaan, David Eliza, die ruim honderd jaar geleden zo'n belangrijke rol

heeft gespeeld in de ontwikkeling van Heemstede. Hillebrand de Lange zei toen dat, als er een verkiezing zou komen van 'de Heemstedenaar aller tijden', de keuze best wel eens op Van Lennep kon vallen. Offerman: 'Toen ik dat hoorde dacht ik: Nu hebben we iets. Deze Van Lennep gaat de rode draad van het filmscript worden, in combinatie met die prachtige begraafplaats. Adriaan Pauw ligt misschien iets meer voor de hand, maar Van Lennep

Werkgroep Film

Het leek de Rotary Club Heemstede een aardig idee om tijdens de openlucht-bioscoop, hun jaarlijkse evenement aan de Vrijheidsdreef, wat historische filmbeelden van Heemstede te vertonen. Of de HVHB daar misschien voor kon zorgen? Ja, dat konden we wel. Er liggen immers veel amateurfilmmpjes op de archiefplanken en er is altijd wel een vrijwilliger te vinden die daar met wat plak- en knipwerk een mooi geheel van kan maken. Maar, het liep toch anders. Toevallig kwam het Ronald Huigen, voorzitter van onze evenementencommissie, ter ore dat onze zustervereniging de Stichting Oud-Aalsmeer niet zo lang geleden een film met historische beelden had laten maken. Ronald kreeg de film, gemaakt door Ton Offerman, te zien en was direct enthousiast: zo gaan wij het ook doen! Er kwam een Werkgroep Film, bestaande uit Ronald zelf, Anja Kroon, Claire Mettrop, Ruud Bannink en Hillebrand de Lange. Ze begonnen aan een mooi maar ook tijdrovend project. Ronald nam de algemene leiding voor zijn rekening. Anja zocht maar liefst 270 oude foto's en filmfragmenten bij elkaar en Claire wist een mooi bedrag aan sponsorgeld te verkrijgen. De input, in de vorm van beschrijvingen van de onderwerpen, kwam van Ronald, Anja, Ruud en Hillebrand. Het uiteindelijke script werd bedacht door Ton, Ronald en Anja. De werkgroep kijkt tevreden terug op een heel fijne samenwerking, zowel met elkaar als met de filmmaker en de acteurs.

▲ De Werkgroep Film van de HVHB stak heel wat uren in het filmproject en kijkt er met voldoening op terug. V.l.n.r. Ronald Huigen, Claire Mettrop, Hillebrand de Lange, Anja Kroon en Ruud Bannink.

sluit af met de opmerkelijke mededeling dat het paard dienst doet *'als schimmel voor de grootste kindervriend n.l. Sinterklaas; de jeugd van Heemstede kan daarvan getuigen; zij heeft de schimmel op de daken gezien.'* Op het moment dat ik dat las, viel bij mij het kwartje: dit was het paard dat ik vroeger op het dak in de Jan van Goyenstraat had gezien. Ik woonde toen in Heemstede en was in 1952 zes jaar.

Het paard van Sinterklaas

Mijn geheugen wierp mij terug naar mijn jeugd en de mysterieuze tijd rond het eind van november, de aankomst van de Sint. Na lang wachten en zingen verscheen de Sint op zijn paard op het dak. Een sinterklaaslied werd werkelijkheid: *'Op de hoge, hoge daken rijdt de bisschop met zijn knecht'*. Hij steeg vervolgens af en sprak de jeugd toe. Op

de grens van twijfel en geloof was het verschijnen van de Sint op het dak begin jaren vijftig voor mij een spannende gebeurtenis. Nu weet ik waar dat paard vandaan kwam!

Als je naar de foto hieronder kijkt, zie je een andere werkelijkheid dan ik destijds beleefde. De foto onthult de technische uitvoering van het toneelstuk. Hoewel ik dacht dat het een puntdak was, blijkt nu dat er ook een plat deel was. Hierop was een heus stuk smalspoor aangelegd, waarover het zich op een lorrie bevestigde paard kon voortbewegen.

Voor de kijkers beneden 'schreed' de Sint op zijn paard van het begin van het dak naar het midden. Toen niet te zien, voortgestuwd door handlangers, waarschijnlijk 'duw-of-trek-pieten'. Ze deden natuurlijk hun uiterste best om niet gezien te worden. Het hielp dat tegen die tijd de winkeliers hun etalageverlichting

▼ 1952, met assistentie van helpers beweegt Sinterklaas zich te paard op een lorrie op smalspoor over het dak in de Jan van Goyenstraat.

bruidspaar Volkert Planting en Cornelia de Graaf (zie *HeerlijkHeden* 196).

Prentbriefkaarten en foto's

Pieter Bervoets stuurde ons digitaal twee luchtopnames van de watertoren, door hemzelf gemaakt in 1969 vanuit een DC-8 op weg naar New York.

Een compleet fotoalbum schonk Henk Peters, met foto's van diverse locaties in Heemstede, gemaakt door zijn vader begin jaren tachtig van de vorige eeuw.

Roel Ramakers stuurde digitaal foto's van de Binnenweg en Herenweg.

Tineke van Berkel-Beugeling stuurde vanuit een fotoalbum van haar familie Van der Schrier digitaal afbeeldingen van Bennebroek en de winkel 'De Vlijt'.

Daan Kerkvliet stelde ons zijn digitale verzameling *Gevelstenen en -versieringen en vrijstaande kunstwerken in Heemstede*, 2023 ter beschikking. Zijn foto's met vindplaats vormen een indrukwekkend compleet en bruikbaar document.

Uit de nalatenschap van Ben van Tongeren, voormalig voorzitter van de HVHB, schonk Hetty van Tongeren een filmrolletje met foto's van onder andere de Binnenweg, de Kerklaan en de Blerkersvaart.

▲ Gertjan Keizer van AmstelArt bracht twee fotokopieën van foto's uit 2005 van het interieur van – toen nog – het postkantoor aan de Binnenweg 160, waarop ook een van de wandschilderingen van Jan Meyer te zien is.

Jacques de Poel zond ons digitaal een luchtfoto van villa Eikenrode uit ongeveer 1927.

Van Frans Harm mochten wij foto's digitaliseren van de omgeving van de vroeger doodlopende Zandvoorter Allee (zie *HeerlijkHeden* 195) en van de voorbereiding van het omhoog brengen van het spoor in verband met het te bouwen viaductstation Heemstede-Aerdenhout (in 1957 in gebruik genomen).

Van J. van El ontvingen we digitaal foto's uit de Tweede Wereldoorlog van de centrale keuken, plus een bewijs van de gemeente Heemstede uit 1944, dat J.H. van El zijn fiets in bezit mocht hebben (zie *HeerlijkHeden* 197).

Films

De film 'Het is in Heemstede zoo kwaad niet...' bevat een bijdrage van mevrouw Schuchhard. Zij schonk films met beelden van Heemstede, onder andere van de Konijnenberg. De film is samengesteld door de HVHB en werd vertoond op de door de Rotaryclub Heemstede georganiseerde Openlucht Bioscoop op 2 september 2023 (zie blz. 36 e.v.).

Boeken

Cees en Henny van Haasteren brachten enkele boeken, waaronder *De Christelijke Vereniging voor de Verpleging van Lijders aan Epilepsie 1882-1982* uit circa 1922 en *Klooster St. Lucia, een stukje paradijs in Bennebroek* (H. Laverman-Hoogervorst e.a., 2006).

Van Martin de Vries ontvingen we een gestencilde privé-uitgave van *Honderd jaar Hartekamp* (F.J.E. van Lennep 1945, herzien in 1954).

De herensportclub E.M.W.G. (En Maar Weer Gewoon) sport sinds 1970 in Groenendaal en publiceerde inmiddels vier jubileumboeken. Harry Opheikens schonk van elk een exemplaar. Aan de laatste, *50 jaar 1970-2020, de geschiedenis van een groepje 'loopjongens'*, werkte Harry zelf mee.

Marieke Creemers en Peter Enneking van huis Insulinde gaven enkele boeken